

УДК 351.86(477)

DOI:10.53317/2786-4774-2021-1-10

Національна безпека незалежної України: осягнення сутності

Анотація. Важливою складовою державо-творчого процесу в Україні є діяльність влади з питань гарантування національної безпеки, яка виступає атрибутом незалежності. Правлячими політичними силами в Україні створено необхідну нормативно-правову базу з питань національної безпеки (парламентські постанови, закони, укази глави держави).

Процес забезпечення національної безпеки України доцільно розділити на етапи: 1991–2014 р. (імітаційний) та після 2014 р. (сутнісний). Особливостями першого етапу стали широке залучення радянських підходів до формування інституційної основи забезпечення національної безпеки, імітація оборонної активності легітимних збройних формувань, розвиток Воєнної організації держави. Вважалося, що належний рівень воєнної безпеки України є свідченням гарантування національної безпеки в цілому.

На початку 2014 р. відбувся крах системи забезпечення національної безпеки України на імітаційній основі, яка не змогла протидіяти російським агресивним планам. Прагнучи перешкодити волі українського народу до

європейського майбутнього, Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на Сході України.

Початок сутнісного етапу забезпечення національної безпеки України пов'язаний з ініціативним залученням громадянського суспільства до виконання завдань безпекового і оборонного ґатунку. Свідченнями цього стали: швидка організація виникнення добровольчих батальйонів та їх практичне застосування на Сході України; активне формування сил місцевої самооборони; могутній волонтерський рух; розгортання структур інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника; імплементація цінностей патріотизму в духовно-культурне життя населення тощо. Суспільною реальністю стала силова реакція громадянського суспільства на виклики й небезпеки, що загрожують самому існуванню незалежної й суверенної України.

В Україні відбулося принципове зміщення акцентів у розумінні національної безпеки. Головним суб'єктом її забезпечення стає сектор безпеки та оборони, що поєднує державні органи управління, державні збройні формування та структури громадянського суспільства, зацікавлені у вирішенні безпекових та оборонних завдань. В Україні, яка прагне стати демократичною, відбулася деєтатизація безпекової діяльності, чого не спостерігається в авторитарних країнах. Якщо раніше національна безпека трактувалась як стан захищеності національних інтересів, то

Володимир Смолянюк,
доктор політичних наук,
професор,
Воєнно-дипломатична
академія
імені Євгенія Березняка
ORCID: 0000-0002-4222-813X
svf-nb@ukr.net

Volodymyr Smolianiuk,
Doctor of Political Sciences,
Professor,
Military Diplomatic Academy
named after Yevheniy
Bereznyak
ORCID: 0000-0002-4222-813X
svf-nb@ukr.net

зараз (з подачі громадянського суспільства) – як стан захищеності національних інтересів та цінностей.

Теорія і практика творення національної безпеки України динамічно розвиваються. Предметом наукових досліджень та публічних дискусій є методологічні, інституційні, державно-управлінські, суспільно-компенсаційні аспекти гарантування національної безпеки та обороноздатності. Справа за практичним утіленням їх результатів за провідною участю конституційних державних органів.

Ключові слова: національна безпека, державотворення, нормативно-правова база з питань національної безпеки, Воєнна організація держави, сектор безпеки й оборони, громадянське суспільство, безпека, небезпека.

National security of independent Ukraine: comprehension of the essence

Abstract. An important component of the state-building process in Ukraine is the government's activities to ensure national security, which is an attribute of independence. The ruling political forces in Ukraine have created the necessary legal framework for national security (parliamentary resolutions, laws, decrees of the head of state).

The process of ensuring the national security of Ukraine should be divided into stages: 1991–2014 (imitation) and after 2014 (essential). The peculiarities of the first stage were the wide involvement of Soviet approaches in the formation of the institutional basis for ensuring national security, the imitation of the defense activity of legitimate armed formations, and the development of the military organization of the state. It was considered that the proper level of military security of Ukraine is evidence of national security in general.

At the beginning of 2014, the system of ensuring Ukraine's national security on the basis of imitation collapsed, which failed to counteract Russia's aggressive plans. Seeking to hinder the will of the Ukrainian people for a European future, Russia occupied part of Ukraine's territory – the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, and unleashed military aggression in eastern Ukraine.

The beginning of the essential stage of ensuring the national security of Ukraine is connected with the initiative involvement of civil society in the implementation of security and defense tasks. Evidence of this were: the rapid organization of the emergence of volunteer battalions and their practical application in eastern Ukraine; active formation of local self-defense forces; powerful volunteer movement; deployment of information resistance structures to the enemy's propaganda influences; implementation of the values of patriotism in the spiritual and cultural life of the population, etc. The violent reaction of civil society to the threats and dangers that threaten the very existence of an independent and sovereign Ukraine has become a social reality.

In Ukraine, there has been a fundamental shift in emphasis in the understanding of national security. The main subject of its ensuring is the security and defense sector, which combines state authorities, state armed formations and civil society structures interested in solving security and defense tasks. In Ukraine, which seeks to become democratic, security activities have been de-ethicized, which is not the case in authoritarian countries. If earlier national security was interpreted as a state of protection of national interests, now (at the request of civil society) – as a state of

protection of national interests and values.

The theory and practice of creating national security of Ukraine are developing dynamically. The subject of scientific research and public discussions are methodological, institutional, public administration, social compensation aspects of national security and defense. It is a matter of practical implementation of their results with the leading participation of constitutional state structures.

Key words: national security, state-building, legal framework on national security, military organization of the state, security and defense sector, civil society, security, danger.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з найбільш важливих складників державотворчого процесу в Україні є діяльність державних органів та зацікавлених структур громадянського суспільства з питань забезпечення національної безпеки. Причому й сама проблематика національної безпеки, й способи її забезпечення є принципово новими для України, яка постала у 1991 р., оскільки у попередні історичні епохи (як державно оформлені, так і бездержавні) національна безпека як напрям активності вітчизняних політичних суб'єктів не фігурувала. Тепер ситуація принципово інша. Творення національної безпеки слід розглядати як неодмінну умову ствердження сучасної держави. 30-й рік незалежності дає підстави констатувати, що Україна все ще перебуває на етапі усвідомлення феномену національної безпеки, маючи невтішні практичні результати у цій сфері (втрата людей, територій, інформаційного простору, економічних активів тощо). Повернути втрачене, зміцнитись, увійти до європейського економічного, політичного, оборонного, комунікативного простору є надактуальними завданнями для України. Проте їх вирішення за межами націєбезпечного самоаналізу, націєбезпечного оновлення, націєбезпечного прискорення немислиме. Нижче пропонуються деякі думки з цього приводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою. Проблематика забезпечення національної безпеки України – від моменту її проголошення як державотворчого пріоритету до сучасного стану розвитку – широко представлена у працях В. Абрамова, С. Борисевича, А. Дацюка, В. Кириленка, В. Мандрагелі, Р. Марутян, Ю. Мельника, О. Пошедіна, А. Семенченка, Г. Ситника, М. Шевченка, Л. Шипілової, інших дослідників, що працюють в Академії державного управління (кафедра глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою). Одним із визнаних інтелектуальних центрів осмислення національної безпеки України був і залишається Національний інститут стратегічних досліджень (В. Горбулін, О. Литвиненко, О. Власюк, К. Войтовський, Д. Дубов, С. Здіорук, І. Корецька, А. Лепіхов, В. Паливода, О. Резнікова, М. Розумний, Г. Рябцев, А. Сменковський, М. Степико, О. Суходоля, О. Цюкало, Т. Черненко, Л. Чупрій, В. Яблонський та ін.). В Україні активно використовуються наукові здобутки західних авторів, що стосуються різних аспектів забезпечення національної, регіональної та міжнародної безпеки (Ф. Белі, К. Даудінга, Ф. Кімбера, Д. Яворські, Е. Ціммермана, Д. Сірінга, А. Лійпхарта, П. Свенсона, Л. Гурвіца,

К. Ейка, Р. Кімбера та ін.). Кафедри національної або державної безпеки функціонують у багатьох вищих навчальних закладах України. Загальна кількість наукових розробок, присвячених різним аспектам еволюції вітчизняної сфери національної безпеки, невпинно зростає.

Разом з тим доводиться констатувати високу швидкість змін практично усіх факторів впливу на національну безпеку, причому як в Україні, так і за її межами. Це актуалізує проблему подальшого наукового осмислення безпекової діяльності, яка, як складова вітчизняного державотворчого процесу, підтримує в актуалізованому стані принципіві питання національного розвитку. Головними з них є здатність державно організованого українства відстояти власну політичну (на цій основі – цивілізаційну) суб'єктність, забезпечити оптимальне стратегічне цілепокладання та досягти намічених горизонтів розвитку, невпинно ідентифікуючи при цьому свої координати на шкалі успішних та неуспішних націй.

Формулювання цілей статті: визначити послідовність та особливості діяльності органів державної влади з питань нормативно-правового забезпечення сфери національної безпеки України та її практичної розбудови. Виокремити момент анексії АР Крим з боку РФ та розв'язання нею воєнної агресії на Сході України як момент стрімкого долучення громадянського суспільства до вирішення загальнонаціональних завдань безпекового та оборонного характеру. Довести ускладнення змісту національної безпеки України в умовах протистояння російським силовим (збройним) впливам від „стану захищеності національних інтересів” до „стану захищеності національних інтересів та цінностей”, де першість у процесі визначення (коригування) національних інтересів належить державі, а збереження й подальшого примноження національних цінностей – громадянському суспільству. Вказати на принципіві моменти переусвідомлення феномену національної безпеки України на сучасному етапі державотворчого процесу та назрілі завдання націєбезпечного ґатунку, що мають невідкладно вирішуватися спільними зусиллями держави та суспільства.

Викладення основного матеріалу. Базис національної безпеки України у вигляді чітко сформованої теоретичної платформи та відповідних вербальних визначень відсутній у засадничих державотворчих документах – Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. [1] та Акті проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. [2]. У Декларації йшлося про „українську націю”, „національну державу”, „національну державність”, „усі національності”, „національно-культурний розвиток”, „національно-культурне відродження”, „національно-етнографічні особливості”, „національно-культурні потреби”, „національні цінності”, проте не згадувалося про національну безпеку. В Акті проголошення незалежності про це також не йшлося.

На наш погляд, давався взнаки негативний радянський спадок: у СРСР в його партійно-ідеологічній, законодавчій, державно-управлінській, воєнно-політичній, науково-освітній та інших важливих сферах термін „національна безпека” (як і „радянська нація”) не вживався. Замінниками

залежно від конкретної суспільно-політичної ситуації виступали „державна безпека”, „міжнародна безпека”, „воєнна (оборонна) безпека”, „екологічна безпека” (особливо після чорнобильської катастрофи 1986 р.). Як наслідок, рання державотворча риторика України, що стосувалася національної безпеки, на зламі 1990–1991 рр. не містила визначень, не апробованих у попередній державі. Використання західної суспільно-політичної термінології з метою позначення масштабних суспільно-політичних змін на пострадянському просторі на той момент було незначним, що додатково звужувало змістовий простір базових державотворчих документів. Відтак імплементація словосполучення „національна безпека” в українські державотворчі реалії відбувалася з певною інерцією. Я. Дашкевич свого часу взагалі пропонував відмовитися від цього терміна, оскільки, на його погляд, англійському прикметнику „national” більше відповідав український аналог „державний” [3]. Виходячи з цього, у незалежній Україні мала б розвиватися теорія і практика державної безпеки. У сутнісному значенні це було б формальною реставрацією безпекової теорії і практики радянського періоду, чого державотворчі сили не могли допустити.

Важливим кроком уперед в осмисленні феномену національної безпеки та можливостей її застосування у державотворчому процесі стала Постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України”. У документі в контексті визначення національних інтересів України у сфері міжнародних відносин йшлося про „стратегічні та геополітичні інтереси, пов’язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності” [4]. Урізноманітнення безпекової проблематики на сторінках Постанови відбувалося шляхом застосування низки взаємопов’язаних (при цьому дещо еклектичних) термінів: „загроза національній безпеці”, „система міжнародної регіональної безпеки”, „загальноєвропейська безпека”, „забезпечення загальної і регіональної безпеки”, „забезпечення міжнародного миру і безпеки”, „універсальна безпека”. Однією з головних пріоритетних функцій зовнішньої політики України відповідно до її найважливіших загальнонаціональних інтересів та завдань було визначено „забезпечення національної безпеки”. Постанова (відповідно до значною мірою ідеалізованого політичного мислення початку 1990-х років) указувала на шляхи виконання цієї функції, серед яких домінували створення всеохопних безпекових систем, ядерне роззброєння держав, нерозповсюдження технологій виготовлення та застосування інших видів зброї масового знищення тощо.

Маємо вказати на такий важливий момент: документ зовнішньополітичного спрямування став основою, а у певному сенсі й каталізатором насичення нормативно-правового простору України, суспільно-політичної свідомості в цілому проблематикою націєбезпечного спрямування. Це відбулося насамперед з огляду на широке використання в процесі розробки Основних напрямів зовнішньої політики України підходів західних держав з питань забезпечення національної безпеки та їх доречно застосування для осмислення власне української моделі безпечного існування у складних реаліях кінця ХХ ст.

У Конституції України [5] термін „національна безпека” згадується в кількох значеннях. Насамперед відповідно до ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються „основи національної безпеки”. Відповідно до ст. 106 Конституції Президент України „забезпечує національну безпеку” та „очолює Раду національної безпеки і оборони”. Відповідно до ст. 107 Конституції „Рада національної безпеки і оборони є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України при Президентові України”. Відповідно до ст. 116 Конституції Кабінет Міністрів України „здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України”. Конституційний рівень рефлексії діяльності з питань національної безпеки України беззастережно засвідчував не лише повний розрив з радянським минулим, а й безпосередню причетність легітимних гілок влади до цієї надважливої сфери державної діяльності.

Постанова Верховної Ради України „Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” стала нормативно-правовим продовженням наведених вище конституційних положень [6]. Зокрема, документ уперше у вітчизняних державотворчих реаліях визначив суб’єкт-об’єкту структуру національної безпеки, принципи її забезпечення, національні інтереси України, загрози національній безпеці України (у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній сферах), основні напрями політики національної безпеки України у кожній із зазначених сфер, а також загальний контур системи забезпечення національної безпеки України у тогочасних державотворчих обставинах. Особливо слід наголосити на наведеному у Концепції визначенні національної безпеки України як станові „захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз” та необхідній умові „збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей”. Іншими словами, національну безпеку України, починаючи з 1997 р., пропонувалося розуміти як стан захищеності інтересів.

Критично зауважимо, що не те що вичерпного, а хоча б лаконічного переліку „життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави” ані у цитованій Постанові, ані в наступних документах з питань національної безпеки запропоновано не було. Словосполучення „життєво важливі інтереси особи” взагалі містять надмірний потенціал суб’єктивності, який може вбирати в себе як про-, так й антидержавні мотиви, оцінки, переконання, символи, напрями практичної діяльності. На практиці для осіб, причетних до діяльності у сфері національної безпеки, їх завдання визначалися варіативним підходом, який зацікавленими сторонами особливо не критикувався: національна безпека – це стан захищеності національних інтересів. Останні в дещо спрощеному варіанті (пріоритетні національні інтереси, пріоритети національних інтересів, життєво важливі національні інтереси, фундаментальні національні інтереси тощо) присутні в національному законодавстві починаючи з 1990-х років. Подібне спрощення без затягнутих у часі дискусійних обговорень було сприйняте

як державотворча необхідність та важливий складник (фактично основа) націєбезпечної діяльності.

У хронологічному вимірі наступним документом у царині національної безпеки став Закон України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, який визначив правові засади організації та діяльності Ради, її склад, структуру, компетенцію і функції [7]. В історичному плані зазначимо, що ще у 1991 р. були створені Рада оборони України (відповідальний секретар М. Вітовський) та Рада національної безпеки (секретарі – В. Селіванов, В. Картавцев та В. Горбулін). У 1996 р. замість цих двох Рад було створено Раду національної безпеки і оборони України (РНБОУ), першим секретарем якої став В. Горбулін. Отже, створення інституційних підвалин Ради відбулось у 1991 р., конституційне ствердження – у 1996 р., законодавче унормування діяльності – у 1998 р.

Протягом наступних років склад Ради неодноразово змінювався. Проте непорушними залишалися такі важливі моменти формування та діяльності Ради: її головою є Президент України, він же формує персональний склад цього конституційного органу; до складу Ради за посадою входять Прем'єр-міністр України, міністр оборони України, голова Служби безпеки України, міністр внутрішніх справ України, міністр закордонних справ України. Наступні події засвідчили, що запропонована структура постійних членів Ради, представлена очільниками насамперед силових відомств, виявилася цілком виправданою в умовах перманентного накопичення воєнних та інших загроз як довкола України, так і у внутрішньому суспільно-політичному просторі. Це було помітно вже наприкінці 1990-х років.

Етапною нормативно-правовою віхою у сфері національної безпеки та оборони України слід визнати Закон України „Про основи національної безпеки України” [8]. Нормативно-правовими інноваціями цього закону стали:

- розширення кола суб'єктів забезпечення національної безпеки;
- визначення пріоритетів національних інтересів України;
- визначення загроз національним інтересам і національній безпеці України у наступних сферах – зовнішньополітичній, державній безпеки, воєнній та сфері безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, соціальній та гуманітарній, науково-технологічній, цивільного захисту, екологічній, інформаційній;
- визначення основних напрямів державної політики національної безпеки України у названих вище сферах;
- визначення повноважень та основних функцій суб'єктів гарантування національної безпеки – Президента України, Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, Воєнної організації держави, органів і підрозділів цивільного захисту, правоохоронних органів, судів загальної юрисдикції, прокуратури України, громадян України;

- визначення суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки.

На наш погляд, вадами цього законодавчого акта на момент прийняття, попри його безсумнівну потрібність, були такі:

- замовчування кількох важливих сфер гарантування національної безпеки, значення яких було й залишається безсумнівним для якісного посилення державотворчого процесу – енергетичної, фінансової, демографічної, міграційної, етнонаціональних відносин, міжконфесійних відносин, морської. Будь-яка з них потребувала окремої уваги державних структур, а не „механічного” віднесення до змістовно „широких” сфер, визначених законодавством (наприклад, енергетичної або фінансової сфер до економічної);

- уникнення необхідності формулювання загроз у надважливих для України енергетичній та фінансовій сферах, серед яких домінантною загрозою було й залишається олігархічне засилля;

- інерційне (пострадянське) віднесення Воєнної організації держави до одного з головних суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Згадка про Воєнну організацію Української держави як суб'єкта забезпечення національної безпеки потребує додаткових пояснень, оскільки воєнно-політичні рішення України 1990-х років базувалися на однобокому розумінні необхідності прискореного створення Воєнної організації держави, який не міг бути чимось іншим, ніж фрагментом радянської армії. Так, про Воєнну організацію держави (ВОД) ішлося в кількох Законах України – „Про основи національної безпеки України” (згаданому вище) та „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” [9].

У першому з цих законів ВОД визначається як „сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз”. Другий закон альтернативно визначає ВОД як охоплену єдиним керівництвом „сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз”.

Звернімо увагу на наступне: два закони, ухвалені в один день, по-різному розкривають спрямованість діяльності ВОД – „захист національних інтересів” та „захист інтересів держави”. Як наслідок, відбулася необгрунтована синонімізація національного та державного, надання їм єдиного змістовного тлумачення. Національне спрощувалось до державного, як це було у радянській політичній системі. Наслідком саме такого стану справ стало досить вільне розуміння правлячим політикумом структурно-функціональних та цільових характеристик Воєнної організації Української держави, можливості її ресурсного забезпечення, перспективи розвитку,

питання централізованого керування тощо. Роком пізніше термін „ВОД” було повторено в Законі України „Про організацію оборонного планування” [10]. Проте і в цьому разі нормативного визначення сутності та структури ВОД не відбулося.

Як було доведено В. Чорним, у незалежній Україні два десятиріччя поспіль існувала низка силових структур, які за різними підставами могли бути визначені як складники ВОД. Ними були:

- за прямою вказівкою в законодавстві – Збройні сили України, Служба зовнішньої розвідки України та наявні де-юре війська Цивільної оборони України;

- за функцією захисту держави шляхом безпосереднього ведення бойових дій – Збройні сили України, внутрішні війська МВС України (частково, шляхом участі в заходах територіальної оборони), Державна спеціальна служба транспорту Міністерства транспорту і зв'язку України, Державна прикордонна служба України;

- за ознакою комплектування військовиками, які мають військові звання і проходять військову службу та на яких поширюється соціальний і правовий захист, умови пенсійного забезпечення, передбачені для військовиків – Збройні сили України, внутрішні війська МВС України, Державна прикордонна служба України, СБУ, Служба зовнішньої розвідки України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони [11, с. 238].

Іншими словами, будь-яка комбінація законних збройних формувань Української держави могла бути віднесена до Воєнної організації, яка при цьому не керувалася з єдиного державного центру. РНБО, володіючи лише координаційними функціями, на роль управлінської інстанції не могла претендувати.

Підсумуємо: тривалий час Україна декларувала необхідність створення та зміцнення ВОД, націленої на державну протидію загрозам зовнішнього та внутрішнього походження. На це були орієнтовані Збройні сили (зовнішній аспект протидії), МВС, СБУ (внутрішній аспект протидії), інші складники організації. Таку ситуацію можна визначити як непродуману імплементацію у воєнно-політичні реалії ХХІ ст. ретроспективних підходів щодо збройного гарантування національних інтересів. При цьому ефективного керівництва Воєнною організацією з боку державних органів, її необхідного забезпечення, оптимізації функціонального призначення складників ВОД, уникнення взаємного дублювання обов'язків – досягнуто не було. Воєнна організація Української держави у 1990-х роках формувалася та діяла як набір окремих силових структур, очільники яких переймалися насамперед відомчими проблемами без урахування національних інтересів, необхідності дотримання державного масштабу реагування на загрози, а також залучення структур громадянського суспільства до вирішення безпекових та оборонних завдань.

Якщо називати речі своїми іменами, то „рання” у державотворчому сенсі Україна загралась у пострадянську мілітарну імітацію, яка базувалася на зовнішніх атрибутах силового убезпечення суспільно-політичних

трансформації. Вважалося, що введення нової форми одягу, запровадження нових військових звань, підготовка й проведення військового параду у столиці держави з нагоди офіційного свята виступають повноцінними свідченнями боєготовності легітимних збройних формувань та ефективного державного управління ними. Навчання тактичного рівня, участь окремих частин (підрозділів) у міжнародних миротворчих заходах, військово-ритуальні, військово-оркестрові та ін. акції з подачі державних керманічів та їх інформаційних обслуг пропонувалося вважати показниками невинного розвитку національної безпекової та оборонної сфери, відповідно до радянських стандартів мислення – в першу чергу оборонної, а тому й безпекової.

Непрямым підтвердженням факту превалювання декоративного над сутнісним стала девальвація, зниження авторитету вищого військового звання – генерал армії України (генерал внутрішньої служби України). Упродовж 1993–2014 рр. (до початку бойових дій на Сході Донеччини і Луганщини) це військове звання присвоювалось 19 особам. Його носіями, як правило, ставали очільники основних складників ВОД (Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України) навіть у разі відсутності у кандидата на це звання фахової освіти та послідовного кар'єрного зростання у відповідному збройному формуванні. Всупереч державотворчій логіці звання генерала внутрішньої служби України було присвоєне колишньому Міністру внутрішніх справ УРСР.

Для порівняння: за всі роки існування СРСР (1922–1991 рр.), який, спираючись на надзвичайно потужний генеральський ресурс, був ініціатором й активним учасником Другої світової війни 1939–1945 та холодної війни 1946–1991 рр., вище військове звання (Маршал Радянського Союзу) присвоювалося лише 41 раз, з них 36 – професійним військовослужбовцям, 5 – політичним діячам. У США військове звання генерал армії було введено у 1866 р. Надалі, попри участь американської держави в обох світових та низці регіональних війн, це звання було присвоєне лише 10 разів (у восьми випадках – звання генерал армії, у двох випадках – рівні звання адмірал флоту та генерал військово-повітряних сил). Зараз у США „п'ятизіркових” генералів взагалі немає. За увесь пострадянський період вище військове звання Росії (Маршал Російської Федерації) було присвоєне лише один раз – міністрові оборони РФ у 1997–2001 рр. І. Сергєєву.

Як доречно зазначає М. Степико, у вітчизняній воєнній сфері тривалий час „репродукувався старий (радянський) тип мислення. 1991 р. Україна не проголосила себе спадкоємницею українських державних утворень ХХ ст. та її військових формувань. Політичним наслідком цього стало те, що держава не пішла шляхом формування національних збройних сил, як це зробили держави Прибалтики... Ігнорування мілітарної спадкоємності призвело до того, що радянська (проросійська) ментальність перейшла та закріпилась у ЗС України, а її носії почали блокувати розвиток українського війська, власне, як і національних Збройних Сил України” [12, с. 214].

Таким чином, радянське термінологічне запозичення у вигляді Воєнної організації держави повноцінного розвитку в незалежній Україні не набуло. Досить показовим видається той факт, що ідея підготовки та прийняття цільового закону з робочою назвою „Про Воєнну організацію України”, необхідність якого державно-управлінська та науково-експертна спільнота обговорювала ще на початку 2000-х років, виявилася нереалізованою.

Державна риторика України довкола ВОД дедалі більше контрастувала з її зовнішньополітичними гаслами, зокрема, щодо намірів вступу до НАТО. Річ у тім, що країни Альянсу не використовують вербального конструкта „воєнна організація держави”. 30 країн НАТО (станом на 2021 р.) – це 30 сумісних між собою секторів безпеки та оборони суверенних держав, якісні характеристики яких є принципово відмінними від воєнно-організаційних. Головна відмінність сектору безпеки й оборони від ВОД полягає у виправданій деєтатизації безпекової та оборонної діяльності, яка відбиває демократичну природу політичних систем, у залученні громадянського суспільства до вирішення безпекових й оборонних завдань, у спільній відповідальності цивільних керівників, професійних військовослужбовців та зацікавлених громадян за досягнуті результати.

Держава, що проголошує себе демократичною та реалізує євроатлантичну політику, з самого початку має оперувати терміном „сектор безпеки та оборони” як суб’єктом гарантування національної безпеки, фіксуючи це на законодавчому рівні та відмовляючись від реліктових штампів періоду холодної війни на кшталт згаданої „Воєнної організації”. Україна потрапила у власноруч зроблену пастку, проголосивши у 1998 р. наміри „повномасштабної інтеграції до європейських та євроатлантичних структур” [13], але використовуючи при цьому воєнно-політичний лексикон авторитарних (тоталітарних) систем ХХ ст.

Крім того, слід вказати на вододіл між пострадянськими державами, який виник у 1990-ті роки на основі діаметрально протилежного розуміння ними інституту суб’єктності у сфері забезпечення обороноздатності держави та який ставав дедалі виразнішим. Сучасна Воєнна організація держави у її пострадянському тлумаченні – це атрибут насамперед президентських (суперпрезидентських) політичних систем, які не лише охоче використовують радянський спадок, а й активно розвивають його в нових історичних умовах. Воєнна організація була й залишається основним інструментом реалізації безпекової та воєнної політики у Російській Федерації, Білорусі, Казахстані. Термін „ВОД” багатократно присутній у нормативно-правових документах цих країн, включно з їх воєнними доктринами. Наголос на ВОД, яка забезпечує насамперед воєнну безпеку держави, надає вторинного статусу безпеці національній. Іншими словами, держава, що має достатній рівень воєнної безпеки на основі першочергового (досить часто гіпертрофованого) розвитку силових структур „автоматично”, на погляд її керманичів, володіє прийнятним рівнем національної безпеки.

За ініціативи Москви військові приготування на основі ВОД властиві Вірменії, Узбекистану, Таджикистану – країнам, що входять до ініційованої РФ у 1992 р. Організації Договору про колективну безпеку. Винятком є

хіба що Киргизія, політичний розвиток та, як наслідок, воєнно-політичне визначення якої залишаються хаотичними.

На противагу цьому, сектор безпеки та оборони є атрибутом парламентських або змішаних політичних систем. Ідеться про Латвію, Литву, Естонію (членів НАТО), а також Грузію. Україна фактично створила прецедент проголошення євроатлантичної інтеграції як фундаментального національного інтересу XXI ст. на основі використання функціональних спроможностей Воєнної організації держави XX ст. Результати подібного схрещування були й залишаються невтішними. Зокрема, Грузія стратегічно обійшла Україну, претендуючи на набуття членства в Альянсі вже найближчим часом. Прискорення євроатлантичного руху за певних умов може повторити парламентська республіка Молдова. Україна ризикує надовго затягнути процес євроатлантичної інтеграції, оскільки ця проблематика останнім часом відтиснута на узбіччя національного державотворення.

Повертаючись до власне націєбезпечної тематики, наголосимо на такому. Закон України „Про основи національної безпеки України” [8] з позицій сьогодення слід оцінювати як „передвоєнний” нормативно-правовий акт, який попри свою змістовну важливість та закладений у нього державно-управлінський потенціал у безпековій сфері не зміг стати дієвою основою зміцнення Української держави напередодні її воєнного зіткнення з Російською Федерацією. Певними політичними силами в Україні навіть відкидалася сама ймовірність подібного розвитку подій. Російсько-український міждержавний конфлікт на збройній основі розпочався через 11 років після прийняття цього першого в історії незалежної України законодавчого акта з питань національної безпеки. Національні парламенти двох подальших скликань не визнали за необхідне його радикальне оновлення в умовах ескалації військових приготувань з боку сусідньої держави.

Подальше нормативно-правове насичення сфери національної безпеки України відбувалось наступним способом. Важливим нормативно-правовим нововведенням націєбезпечного ґатунку, також запозиченим на Заході, стало періодичне оприлюднення Стратегії національної безпеки України. Як правило, подібний документ оновлювався після демократичних виборів нового глави держави та виступав умовною декларацією намірів нової „президентської команди” у безпековій сфері. Відповідно, маємо послатися на Стратегію національної безпеки України (підписана Президентом України В. Ющенком) [14], Стратегію національної безпеки України (підписана Президентом України В. Януковичем) [15], Стратегію національної безпеки України (підписана Президентом України П. Порошенком) [16] та чинну Стратегію національної безпеки України (підписана обраним Президентом України В. Зеленським) [17]. Отже, в Україні з видимим запізненням (на шістнадцятому році незалежності) започатковано традицію стратегічного цілепокладання глави держави у сфері національної безпеки, яка на певному етапі історичного розвитку має бути дієвим регулятором безпекових оцінок і відносин усередині країни та за її межами.

Головними моментами кожної із вказаних стратегій були конкретизація загроз національним інтересам та національній безпеці України у поточний момент, а також визначення основних напрямів внутрішньої та зовнішньої діяльності держави з питань забезпечення національних інтересів і безпеки. На наш погляд, президентську традицію стратегічного аналізу та цілепокладання у безпековій площині слід вітати як потенційно ефективну можливість удосконалити сферу національної безпеки й оборони з боку глави держави. Разом з тим, слід вказати на надмірну декларативність Стратегій національної безпеки України 2007 та 2012 рр., які мало що змінили у практичній діяльності державних органів з питань забезпечення України.

Стратегія 2015 р. як документ держави, поставленої перед необхідністю збройного захисту в умовах нав'язаної РФ гібридної війни, називав речі своїми іменами – окупація, воєнна агресія, безкарне застосування сили, російська загроза, бойові дії, квазідержавні утворення, незаконні збройні формування тощо. Висновки щодо Стратегії 2020 р. формулювати поки що зарано. Проте необхідно вказати на значне затягування терміну її підписання. Новообраний глава держави відповідно до чинного законодавства має підписати цей документ протягом 6 місяців перебування на посаді. Шостий Президент України зробив це майже через 16 місяців після дня інаугурації.

Для повноти аналізу слід пригадати ще один доктринальний доробок періоду президентства В. Ющенка – Доктрину інформаційної безпеки України [18]. Документ можна кваліфікувати як спробу України протистояти інформаційним впливам з боку РФ, амплітуда яких усе більше наростала. Зокрема, у документі зазначалося, що „за умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів держав стає інформаційний простір.

Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів”. На сторінках документа використано терміни „інформаційна безпека”, „інформаційний суверенітет” та ін. Разом з тим дієвих рекомендацій щодо забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема протистояння України інформаційним впливам з боку РФ, у цитованій Доктрині (відповідно до канонів українсько-російських міждержавних взаємин 2009 р.) визначено не було.

Законом України „Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України” [19] у ст. 6 визначено засади внутрішньої політики у сфері національної безпеки та оборони (8 позицій), проте це був фактичний повтор нормативно-правових визначень, що містились у попередніх документах, згаданих вище.

Маємо констатувати наступне. Попри безсумнівний розвиток теорії національної безпеки у незалежній Україні в теоретично-концептуальному та організаційно-практичному аспектах, проявом чого стала розробка та прийняття (підписання) низки важливих документів націєбезпечної

спрямованості, Українська держава виявилася безпорадною перед загрозами, активно продукованими РФ, починаючи з 2007 р., та спрямованими на знищення української державності. Отже, період із середини 1990-х років до 2014 р. може бути позначений як імітаційний у контексті становлення системи національної безпеки України.

Чому саме 2007 р. слід визнати знаковим у реставрації російської великодержавності? У відомій мюнхенській промові 2007 року В. Путін як глава російської держави відкрито заявив про небажання миритися з поточним статусом Росії як маловпливового учасника світової політики. Фактично йшлося про можливість силового відновлення Росією геополітичних позицій, якими у другій половині ХХ ст. володів СРСР, шляхом ініціації низки конфліктів [20]. На заваді цим намірам були демократичні (демократично орієнтовані) держави – як „старі”, так і „нові”, зокрема, пострадянські Грузія, Молдова, Україна. На порядок денний російської практичної політики вийшло питання позбавлення цих країн ознак суверенності та повного підкорення у політичному, економічному, інформаційному та інших сенсах.

Контрдії України на російські мілітарні приготування були разюче невідповідними. Наприклад, безрезультатними виявилися „передвоєнні” парламентські слухання від 23.05.2012 р. „Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України”. Слухання констатували такі негаразди у сфері національної безпеки й оборони України [21]: стан Збройних сил України, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією; небезпечних масштабів набуває деградація військово-технічного потенціалу Збройних сил; повільно здійснюється реформування діяльності правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів, призначених гарантувати національну безпеку; недостатньо враховується та обставина, що в українському суспільстві відбувається політична радикалізація, зростають екстремістські настрої, що може створювати реальну загрозу громадському спокою, державному суверенітету і територіальній цілісності України.

Період перебування на посаді Глави Української держави В. Януковича (з 25.02.2010 р. до 22.02.2014 р.) окремі науковці небезпідставно оцінюють як час прискореного демонтажу Збройних сил України як найбільш дієздатного складника тогочасної системи гарантування національної безпеки: „2011–2014 рр. стали періодом цілеспрямованої, узгодженої з політичним керівництвом РФ, повної ліквідації бойового потенціалу українського війська, його доведення до стану, що виключав саму можливість силової реакції України на деструктивні зовнішні впливи. Про це свідчить призначення на посаду міністра оборони України громадян РФ Дмитра Саламатіна (лютий – грудень 2012 р.) та Павла Лебєдєва (грудень 2012 р. – лютий 2014 р.).

Метою подібних кадрових призначень та залежних від них структурно-функціональних характеристик Воєнної організації держави було створення необхідних умов входження України до 2015 р. до складу створених РФ Митного союзу та Євразійського Економічного Простору” [22, с. 117]. У разі реалізації подібних планів на порядок денний з високою ймовірністю

вийшло б питання входження України з її значними мілітарними (військово-промисловими) можливостями до Організації Договору про колективну безпеку – воєнно-політичного альянсу частини пострадянських держав, ініційованого РФ.

На початку 2014 р. відбувся крах системи гарантування національної безпеки України на імітаційній основі, яка не змогла протидіяти російським агресивним планам. Як констатовалося у Стратегії національної безпеки України (2015), „прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв’язала воєнну агресію на Сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ... підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені” [16]. За підсумками 2014 р. Україна втратила 7% території (АР Крим, м. Севастополь, так звані „ДНР” та „ЛНР”), близько 20% ВВП, 407 км державного кордону. Загибло понад 12 тис. громадян України. Понад 1,6 млн громадян стали біженцями.

Керівниками державних органів (суб’єктами гарантування національної безпеки), які залишили Україну, побоюючись відповідальності за діяльність чи бездіяльність, спрямовану проти національних інтересів України, у лютому – березні 2014 р. стали Президент України, Прем’єр-міністр України, перший віцепрем’єр-міністр України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр доходів і зборів України, міністр енергетики та вугільної промисловості України, міністр освіти і науки України, міністр аграрної політики та продовольства України, міністр охорони здоров’я України, голова Служби безпеки України, секретар Ради національної безпеки і оборони України, деякі інші можновладці. Система гарантування національної безпеки виявилася знищеною не лише за змістовними ознаками (антиукраїнська діяльність), а й формальними підставами (втеча її керівників за кордон) [23, с. 76–77].

За таких умов в Україні стався безпеково-самоорганізаційний парадокс, значення якого було й залишається надзвичайно важливим: суб’єкт гарантування національної безпеки – громадяни України, – який у Законі „Про основи національної безпеки України” 2003 р. формально був згаданий на останньому місці, виявився фактичним рятівником своєї Вітчизни. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що зірвала московські плани розчленування України на „Малоросію” та „інші” регіони. Свідченнями цього стали:

- стрімке, практично миттєве виникнення низки добровольчих частин і підрозділів та їх практичне застосування на Сході України (доволі часто в ініціативному порядку);
- активне формування сил місцевої самооборони у регіонах, що могли опинитися на шляху подальшого просування російсько-сепаратистських сил;

- могутній волонтерський рух, що взяв на себе функції матеріально-технічного, медичного, продовольчого та ін. забезпечення воюючих частин в умовах фактичної відсутності офіційного „Тилу Збройних сил”;
- організація каналів обміну полоненими, які доповнили відповідні державні механізми або ж діяли самостійно;
- розгортання мас-медійних центрів, структур інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника;
- відкриття центрів психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО;
- організація антипутінських (ширше – антиросійських) виступів української діаспори у десятках країн світу від Канади до Австралії;
- імплементація цінностей патріотизму в духовно-культурне життя наявних суспільних верств (насамперед підростаючого покоління) в усіх без винятку регіонах України.

На особливу увагу заслуговує процес створення тактичних підрозділів (батальйонів, рот) за ініціативи тисяч добровольців. Перший добровольчий батальйон було сформовано на початку 2014 р. безпосередньо на Майдані. За інформацією міністра внутрішніх справ України А. Авакова станом на середину року тільки у МВС України було створено та перебувало на різному ступені готовності 30 спецпідрозділів особливого призначення. В них нараховувалось 5660 чол. особового складу, з яких близько 3000 проходили службу [24]. Такими підрозділами, зокрема, були: у Вінницькій області – батальйон „Вінниця”, Волинській – рота „Свитязь”, Дніпропетровській – батальйони „Дніпро-1”, „Артемівськ”, „Січеслав”, „Шахтарськ”, Луганській – батальйон „Луганськ-1”, Запорізькій – батальйон „Скіф”, Івано-Франківській – батальйон „Івано-Франківськ”, Києві – батальйони „Київ-1”, „Золоті ворота”, „Січ”, рота „Київ-2”, Київській – батальйони „Київщина”, „Миротворець”, „Азов”, Кіровоградській – батальйон „Кіровоград”, Львівській – батальйон „Львів”, Миколаївській – батальйон „Миколаїв”, Одеській – батальйон „Шторм”, Полтавській – батальйон „Полтава”, рота „Кременчук”, Сумській – батальйон „Суми”, Тернопільській – батальйон „Тернопіль”, Харківській – батальйони „Слобожанщина”, „Харків-1”, рота „Харків-2”, Херсонській – батальйон „Херсон”, Хмельницькій – рота „Богдан”, Чернігівській – батальйон „Чернігів”. Як видно, йшлося про 18 областей та столицю держави, де динамічно формувалися добровольчі підрозділи (іноді з порушенням норм чинного законодавства та усталених трафаретів відбору, підготовки та забезпечення осіб, що виявили бажання стати контрактниками) [25].

При цьому психологічно насичене слово „добробат” не вичерпує усієї палітри мілітарних приготувань громадян України. Зокрема, на основі добровольчих рот і батальйонів досить швидко були сформовані окремі полки й бригади, підпорядковані командуванням державних збройних формувань. Нарешті, в Україні з 2014 р. існує Добровольчий Український Корпус (ДУК).

За цими та іншими безпеково-оборонними діями слід бачити глибинне явище всеукраїнського значення: силову реакцію громадянського

суспільства на загрози й небезпеки, що загрожують самому існуванню незалежної та суверенної України. „Моментом істини” стала анексія Криму російськими збройними формуваннями, яка не отримала гідної відповіді з боку державних силових структур. Громадянське суспільство, яке у загрозливих ситуаціях соціально-політичної еволюції відрізняється підвищеною чутливістю сприйняття соціально-політичних небезпек порівняно з державними органами, миттєво відреагувало на високу ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Реакцією став силовий захист базових цінностей українського народу, навіть в умовах неефективної діяльності (а то й прямої бездіяльності чи зради) офіційної держави [22, с. 77].

Про вищість ціннісного над іншими складниками національної безпеки у глибоко „мирному” 2004 р. писала А. Колодій: національна безпека – це „здатність суспільства запобігати і протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам його функціонуванню і розвитку. Така здатність визначається ... рівнем єдності суспільства, сформованості в його межах громадянської національної спільноти з загальною ідентичністю, спільними цінностями та метою” [26]. Час підтвердив справедливості цих слів.

Чому українське суспільство у 2014 р. виявилось готовим взятися за зброю, відстоюючи національні цінності? Відповідь слід шукати у правічному воєнному потенціалі українства. М. Степико пояснює, що „споконвіку мілітарна складова була основою прагнень українського народу здобути незалежність. Історія українського війська ХХ ст. свідчить, що за всіх більш-менш сприятливих умов українці брали в руки зброю, творили власні військові формування з глибокою вірою, що лише збройна сила й могутність можуть стати фундаментом незалежності нації та держави” [12, с. 213]. „Воююча Україна” стала атрибутом не лише князівських, королівських та козацьких часів, а й даністю ХІХ, ХХ, а тепер й ХХІ ст.

Використовуючи „мілітарний протуберанець” громадянського суспільства зразка 2014 р. (до чого російське керівництво, що поставило на Воєнну організацію РФ, виявилось неготовим, а відтак розгубленим в організаційно-діяльнісному вимірі), Українська держава отримала дорогоцінну паузу, необхідну для повернення політичної системи у конституційно визначені умови існування включно з вирішенням нагальних безпеково-оборонних завдань. Так, 25.05.2014 р. були проведені президентські вибори, 26.10.2014 – парламентські, 25.10.2015 р. – місцеві. Новими нормативно-правовими актами з питань національної безпеки України досить швидко стали: Концепція розвитку Сектору безпеки і оборони України [27], Стратегія кібербезпеки України [28], Доктрина інформаційної безпеки України [29], Закон України „Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” [30], Закон України „Про національну безпеку України” [31]. Стверджувати про започаткування в Україні епохи якісного державного регулювання сфери національної безпеки на основі сукупності нових нормативно-правових актів явно передчасно. Рух уперед, поза сумнівом, намітився, проте він усе ще не став безповоротним. Саме

тому слід уважно придивлятися не тільки до національної безпеки „від держави”, а й національної безпеки „від громадянського суспільства”.

Отже, державотворчим феноменом останнього часу стала масова участь громадян у безпековій та оборонній діяльності, починаючи з Революції Гідності 2013–2014 рр. На наш погляд, необхідно виокремити кілька надважливих змін у сучасному розумінні національної безпеки, що мають громадянські витоки та далекосяжне значення для України.

Насамперед громадою запропоновано розширене розуміння сенсу національної безпеки. Якщо раніше під нею пропонувалося розуміти повторений у кількох документах захист національних інтересів, які прописувалися державою на сторінках цільових нормативно-правових актів (законів, стратегій), то після Революції Гідності – це стан захищеності як національних інтересів, так і національних цінностей. Інтереси (цілі діяльності) та цінності (морально-вартісні надбання вищого ґатунку, перевірені та накопичені багатьма поколіннями) є співзвучними та взаємодоповнюючими. Проте якщо національні інтереси можуть варіюватися залежно від конкретно-політичної ситуації у державі та довкола неї, то національні цінності були, є й надалі залишатимуться інертними (менш залежними від поточної кон’юнктури) маркерами якості державотворчого процесу, в тому числі націєбезпекотворення. Формула „державна – національні інтереси – національна безпека як стан їх захищеності” доповнилася формулою „громадянське суспільство – національні цінності – національна безпека як стан їх захищеності”. Виявилось, що спільної безпекової мети можна досягнути у спосіб, який єднає державне й суспільне. Прикро, що для цього знадобилася реальна війна з усіма її руйнівними наслідками.

Особливе значення національних цінностей (багатовікових за своєю природою) пояснюється Ю. Шайгородським: цінності – це своєрідний „культурний код”. Його специфічність зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей „код” забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна „система ідентифікації” зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного [32]. Виходячи з цього, цінності можуть бути трактовані як матриця суспільно значущих духовних та матеріальних надбань, яка має невинну пролонгацію в часі та створює механізми відтворення буттєвих, морально-вартісних, ідентифікаційних, культурних, поведінкових та інших аспектів соціальної активності індивіда або соціальної групи на основі усталених взірців життєдіяльності, започаткованих та схвалених попередніми поколіннями.

Національними цінностями українського суспільства різними авторами називаються змістовно споріднені надперсональні вартості, об’єднані субстанційним прагненням споріднених людських спільнот не лише виживати, а й повноцінно реалізовуватися в притаманних їм історичних реаліях. Зокрема, до національних цінностей відносять:

- у викладенні В. Білошицького – державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичні основи розвитку, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість при захисті Батьківщини [22, с. 156];

- у викладенні Б. Буркинського та В. Степанова – вища цінність: суб'єктність українського народу в забезпеченні цілісності й незалежності України, захисту національних цінностей і національної безпеки країни; фундаментальні цінності: національний дух, якість життя, творча здатність (креативність) нації; основні (базові) цінності: духовність, альтруїзм, співпереживання, терпимість, цінність людського життя, цінність приватного життя (любов, родина, діти), якість людського капіталу, трудові ресурси, інерційність, прагнення досконалості [33]. Творчий доробок цих авторів цікавий з огляду на те, що визначені у ньому фундаментальні цінності є складовою національних цінностей, ширших за своїми змістовними обрисами;

- у викладенні С. Ларіна (у контексті авторської інтерпретації козацьких цінностей) – патріотизм, свобода, рівність, братерство, моральність, визволення християнських невольників, захист німецьких, турбота про освітній та духовний стан народу. На їх основі сформувалися процеси самоорганізації козацького товариства, демократичний світогляд, вибудовувалися взаємини з іншими суспільними станами та групами [34, с. 15];

- у викладенні Ж. Петровича – соборність, самобутність, гідність, воля [35];

- у викладенні О. Стасевської: громадські права і свободи, спільність громадської позиції щодо стратегії і напряму розвитку держави і суспільства, толерантність усіх частин суспільства, повага до нації і рівність усіх національностей [36];

- у викладенні А. Чередниченко: мир і злагода в суспільстві, чесна праця і добробут, соціальна справедливість, людська і національна гідність, права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини, громадянська відповідальність і законність, демократична державність і національний патріотизм [37, с. 719].

Список авторських підходів щодо національних цінностей та побудови їх ієрархічних залежностей, накопичений у науково-освітньому просторі України, є надзвичайно довгим. Важливішим є інше. У Стратегії національної безпеки України від 26.05.2015 р. уперше у нормативно-правовій базі з питань забезпечення національної безпеки (на 24-му році незалежності та в умовах анексії Криму і воєнної агресії РФ на Сході України) було зазначено: Україна, реалізуючи політику національної безпеки, захищатиме свої фундаментальні цінності – незалежність, територіальну цілісність, суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку [16]. На наш погляд, на сторінках цієї Стратегії „фундаментальні цінності” України виступають насамперед її національними цінностями, необхідність оприлюднення та послідовного відстоювання яких існувала й раніше, проте стала конче необхідною в умовах загрози знищення української нації суперпрезидентською політичною системою у вигляді сучасної РФ.

За ініціативи громадянського суспільства Україна вийшла на комбіноване розуміння націєбезпечної діяльності. Її суб'єктами на рівних виступають державні структури та громадяни і їх об'єднання. Виходячи з цього, сектор

безпеки і оборони, необхідність створення якого на рівні концептуального документа була проголошена у 2016 р., постає як комбінований механізм забезпечення національної безпеки, що передбачає активну взаємодію як державних органів (влади, політичної системи, легітимних збройних формувань), так і структур громадянського суспільства, що опікуються аналітичним, освітньо-науковим, інформаційним, патріотично-виховним, релаксаційним, а за потреби – і збройним доповненням державних зусиль.

На тлі подій, що розпочалися після вторгнення російських військ на територію України, відбулося повне розмежування „безпеки” та „безопасности” – термінів, які раніше вважалися різномовними визначеннями одного й того самого суспільного стану, абсолютно тотожного у своїх витоках. Проте це далеко не так.

Українське слово „безпека” має унікальну етимологію, яка додатково підкреслює древність та неповторність української мови. Коренем цього слова вважається ім'я дохристиянського ідола Пека – так званого „бога” пекла, війни, кровопролиття та всілякої біди. Від побажання людині жити „без Пека” й походить сучасний термін „безпека”, який (і це слід визнати з усією очевидністю) налічує тисячоліття практичного застосування в його сучасному значенні. Поряд перебувають й інші однокореневі слова та вирази, що урізноманітнюють негативно-дискомфортний вербальний ряд, пов'язаний з Пеком: „заПеклий бій”, „Пекельна ситуація”, „сПекатися чогось небажаного”, „обПектися”, „горіти тобі у Пеклі”, „цур тобі й Пек тобі” тощо.

Тисячолітні слова, що засвоюються людиною у дитячому віці та супроводжують її протягом життя, мають значний формотворчий потенціал. Надзвичайно важливим наслідком прадавнього розуміння сутності безпеки в її українському сприйнятті слід визнати пряме чи опосередковане безпекове мислення великих соціальних груп, фактично всього народу, що й проявилось у 2014 р. З одного боку, питання захисту, оборони, людських, матеріальних та духовних втрат, з іншого – проблеми зручності, комфорту, гостинності, здоров'я, материнства, догляду за непрацездатними членами суспільства, забезпечення повноцінності людського існування загалом – так чи інакше оцінювалися та й досі оцінюються з позицій наявності чи відсутності стану захищеності окремої людини, сім'ї, роду, краю, країни в цілому від впливу „пекельних” факторів. Росія постала як Пек, що пробудився в інформаційну епоху. Захист України (боротьба з Пеком) проявився як боротьба проти російського збройного вторгнення.

Російськомовна „безопасность” хоча і є досить інформативним словом, проте явно поступається українському попереднику в історичному, психологічному, ментальному та інших значеннях. Корінь цього слова походить від російських дієслів „пасти”, „выпасать”. Для азійсько-кочового мислення „опасность” розпочиналася за умови „выпасенного” або „обпасенного” поля, більше непридатного для харчування коней як основного засобу пересування тогочасного війська. Виникала життєво

важлива необхідність силового захоплення нових пасовиськ: „географічними та історичними обставинами формування агресивності російської ідентичності є те, що, на відміну від українців, які сформувалися як неагресивна, осіла хліборобська нація, росіяни внаслідок бідності земельних ресурсів ... постійно вели грабіжницьку та завойовницьку політику стосовно своїх близьких та й далеких сусідів” [12, с. 215]. У часи монголо-татарського (золотоординського) панування над багатьма регіонами сучасної РФ відбулась трансформація „обпасенного” в „опасность” та її імплементація у російську мову, яка має значну кількість тюркських запозичень, у тому числі смислових.

Отже, маємо тисячолітнє слово „безпека” (Україна) та набагато коротший в історичному вимірі аналог „опасность” (Росія). Маємо протиставлення сакрального мислення, похідного від необхідності обмеження деструктивного впливу руйнівних потойбічних сил, проти утилітарного, похідного від необхідності пошуку та захоплення утилітарних ресурсів (раніше фуражу, зараз – нафти, газу, дорогоцінних металів, територій, комунікацій тощо).

Крім того, необхідно вказати на кардинальну різницю в наступних словотворчих залежностях довкола феномену безпеки (безопасности). Українська модель пропонує таке продовження: безпека + не = небезпека. Російська модель є протилежною: опасность + без = безопасность. В українській мові першим, визначальним словом є комфортна „безпека”, у російській – дискомфортна „опасность”. Україномовна Україна відштовхується від необхідності усіяко обмежувати й витіснити зі соціальних реалій умовного Пека, будуючи безпечно середовище. Росія та нав'язаний нею „русский мир” – від першочергової необхідності сіяти „опасности” та використовувати виникаючі при цьому ефекти (конфлікти, збурення, провокації, війни) собі на користь. Іншими словами, висхідним, природним суспільним станом є: безпека (українська відповідь), опасность (російська відповідь). Вторинним станом у такому разі виступає: небезпека (українська відповідь), безопасность (російська відповідь).

То чи є українська мова південно-західним діалектом „русского языка”? Чи можуть українці й росіяни визнаватись „одним народом”, що існують в єдиному семантичному просторі? Чи може діяльність російської держави „по вопросам обеспечения безопасности” вітатися в Україні, мобілізуючи україномовні маси на її підтримку? Безпековий та оборонний досвід України зразка 2014–2021 рр. з усією очевидністю відповів на ці питання.

Висновки. Творення національної безпеки є явищем, новим у суспільно-політичному житті Української держави, проте іманентно присутнім у суспільній психології, ментальності, свідомості (маються на увазі насамперед україномовні прошарки населення).

Націєбезпечну складову державотворчого процесу в Україні необхідно розділити на імітаційний етап 1991–2014 рр. (національна безпека державними органами здебільшого проголошувалася) та сутнісний етап, що розпочався після 2014 р. (національна безпека виборюється спільними

зусиллями держави та громадянського суспільства, а ставлення до неї виступає маркером про- або ж антиукраїнської позиції учасників політичного процесу).

Запропонований державою на початку 1990-х років „вузький” підхід щодо розуміння національної безпеки України як стану захищеності її національних інтересів після Революції Гідності 2013–2014 рр. змінився на більш розширений: національна безпека – це стан захищеності національних інтересів та національних цінностей.

Головним прорахунком України на імітаційному етапі розвитку національної безпеки став надмірний етатизм у визначенні її інституційних, структурно-функціональних, ресурсних, цільових та ін. характеристик. У центрі уваги правлячих сил була насамперед Воєнна організація держави, яка або дублювала радянські підходи з питань гарантування безпеки, або ж була лінійним копіюванням досвіду пострадянських держав, що сформувалися як авторитарні. Євроатлантичний курс України вимагав відмови від ВОД на користь сектору безпеки і оборони, проте державотворчі еліти це зробили з великим запізненням.

Слабкість Української держави у питаннях забезпечення національної безпеки з усією очевидністю проявилася у 2014 р. після окупації РФ частини території України (АР Крим, м. Севастополь) та розв’язання воєнної агресії на Сході України (східні райони Донеччини та Луганщини). Державна слабкість значною мірою була компенсована зусиллями громадянського суспільства (добровольчими батальйонами, волонтерським рухом, інформаційними мережами тощо), а також допомогою демократичних країн Європи та Північної Америки. Ключову роль у „заморожуванні” російської територіальної експансії відіграла українська громада, яка на ціннісному рівні є прихильником відновлення територіальної цілісності демократичної України, її входження до європейської та євроатлантичної спільноти.

Проте компенсаційні можливості громадянського суспільства, маючи власні підйоми та спади, не можуть бути постійними в часі. Українська держава як суб’єкт гарантування національної безпеки має здійснити необхідні перетворення у сфері національної безпеки, посилюючи власний статус головного суб’єкта націєбезпечної діяльності, але спираючись при цьому на безпеково-оборонні можливості небайдужої громади. А не то сумарна кількість небезпек, нав’язаних ззовні, стане критичною та призведе до ліквідації української державності.

Бібліографічні посилання

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16.07.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Акт проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
3. Дашкевич Я. Питання безпеки: зміст і межі поняття. Український час. 1996. № 1 (15). С. 2–8.

4. Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

5. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

6. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-80#Text>

7. Про Раду національної безпеки і оборони України. Закон України від 05.03.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-#Text>

8. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

9. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. Закон України від 19.06.2003 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>

10. Про організацію оборонного планування. Закон України від 18.11.2004 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>

11. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. 368 с.

12. Степико М. Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків : Майдан, 2020. 258 с.

13. Державна програма співробітництва України з НАТО на період до 2001 року. Указ Президента України від 04.11.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>

14. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 12.02.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>

15. Про Стратегію національної безпеки України „Україна у світі, що змінюється”. Указ Президента України від 08.06.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/2012#n6>

16. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 26.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>

17. Про Стратегію національної безпеки України ”Безпека людини – безпека країни”. Указ Президента України від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

18. Про доктрину інформаційної безпеки України. Указ Президента України від 08.07.2009 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>

19. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України. Закон України від 01.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

20. СМІ: мюнхенская речь Путина – поворотная точка во внешней политике РФ. РИА „Новый Регион”, 12.02.2007. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Мюнхенская_речь_Владимира_Путина

21. Про парламентські слухання 23 травня 2012 року. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id

22. Білошицький В. І. Демократичні засади цивільно-військових відносин: зарубіжний досвід і Україна : дис. ... канд. політ. наук спец.: 23.00.02. Київ, 2015. 197 с.

23. Смолянюк В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність. Суспільно-політичні процеси : науково-популярне видання. 2017. № 2–3.

24. Аваков А. Воююче міністерство. URL: <http://obozrevatel.com/politics/06739>

25. Гладка К., Громаков Д., Миронова В. та ін. Добробати. Харків : Фоліо, 2017. 325 с.

26. Колодій А. Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки. Національна безпека України : конференція українських випускників програм наукового стажування у США. 2004. 16–19 вересня. Київ : Стило, 2004.

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року „Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України”. Указ Президента України від 14.03.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>

28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року „Про Стратегію кібербезпеки України”. Указ Президента України від 15.03.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text>

29. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року „Про Доктрину інформаційної безпеки України”. Указ Президента України від 25.02.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

30. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 05.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

31. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

32. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. Сучасна українська політика. 2012. Вип. 26. С. 219–228. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310638.pdf>

33. Буркинський Б. В., Степанов В. Н. Національні цінності і інтереси України (методологічні і прикладні аспекти дослідження). URL: <file:///C:/Users/ADmin/Downloads/156-Article%20Text-162-1-10-20180514.pdf>

34. Ларін С. В. Захист національних цінностей у сфері національної безпеки України : автореферат дис. ... к. н. д. у. спец.: 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Івано-Франківськ, 2017. 21 с.

35. Петрочко Ж. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет України. URL: [file:///C:/Users/ADmin/Downloads/Tmpvd_2017_21\(2\)_15.pdf](file:///C:/Users/ADmin/Downloads/Tmpvd_2017_21(2)_15.pdf)

36. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6562/1/Stasevskaya.pdf>

37. Чередниченко А. П. Цінності політичні. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2021